

ԹԻՖԼԻՍԸ ԹԷ՞ ԷԶՄԻԱՄԻՆԸ *

Դառնանք այժմ Թիֆլիսի Յանձնաժողովի «Բացատրութեանը» Այստեղ ասված է. «Յանձնաժողովս սրբազան պարտք է համարում շնորհիւ և ընդգծել այն ևս, որ մինչ այդ ժամանակ (այսինքն ապրիլի 23-ը, երբ նա գրավոր դիմեց Վեհ. Կաթողիկոսին՝ նրա հովանավորութիւնը խնդրելու) ոչ մի տեղեկութիւն իսկ չունէր էջմիածնում յետագայում մարմին առած Յօրել. Յանձնախմբի մասին: Եվ յիւրովի, եթէ այդ կազմված Յանձնախմբի մասին մենք լսած չինքիրք, առ նվազն միամտութիւն չէր լինի արդեօք մեր կողմից դիմել Վեհափառ Հայրապետին և խնդրել իր բարձր հովանավորութիւնը: Մենք, պարզ է, որ ոչ մի լուր չունէինք»: Կասկածոտ մարդիկ կարող են սակայն թերահավատել Թիֆլիսի Յանձնաժողովի այս յայտարարութեան անկեղծութեան և կարող են ենթադրել, թէ էջմիածնում, ճեմարանի մանկավարժ. ժողովում, ամիսներով քննվող ու մշակվող հարցի մասին եթէ ոչ Յանձնաժողովը պաշտօնապէս, զոնէ նրա անդամներից մի քանիսը կարող էին մասնավոր տեղեկութիւն ունենալ և հավանօրէն ունէին, և էջմիածնի, իբրև կօնկուրենտի, նախաձեռնութիւնը խափանելու համար՝ Յանձնաժողովը մտածեց Վեհ. Հայրապետի հովանավորութիւնը խնդրելու, որպէսզի իր գիրքն ամրապնդէ և իր գոյութեանը պաշտօնական, համազգային բնավորութիւն տայ, որով

էջմիածնի նախաձեռնութիւնն ու գործունէութիւնը ինքն ըստ ինքեան ի չիք կը դառնային, Կասկածոտ մարդիկ կարող են դարձեալ ենթադրել, որ նոյն էջմիածնի նախաձեռնութեան հետ մրցելու նպատակով է եղել, որ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը իր մարտի 17-ի նիստում յանկարծ որոշել է, հակառակ իր ունեցած լիազօրութեան, տօնել նաև «Հայոց տաւերի գիւտի... անզուգական յօրելեանը»:

Թէ՞ սրբան կասկածոտ մարդկանց այսպիսի ենթադրութիւնները հիմնավոր կամ անհիմն են — այս չեմ քննում. ես ընդունում եմ Յանձնաժողովի վերոյիշեալ յայտարարութիւնը՝ ինչպէս որ կայ և նրա վրա եմ հիմնում իմ ասելիքս:

Այդ յայտարարութիւնից պարզ երևում է, որ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը եթէ գիտեցար էջմիածնի Յանձնախմբի գոյութիւնը՝ չէր դիմի Վեհ. Հայրապետի հովանավորութիւնը խնդրելու, որովհետև նա չէր կարող խնդրել Վեհ. Կաթողիկոսից, որ իր ապրիլի 25-ից տված կօնդակը ոչնչացնէ (որով էջմիածնում ընտրված էր Կենտրոն. Յանձնախումբը) ի շնորհս Թիֆլիսի Յանձնաժողովի. չէր կարող նաև խնդրել, որ Վեհափառը՝ էջմիածնի Կենտրոն. Յանձնախումբը պահելով հանդերձ՝ հովանավորէ և իւրան, Թիֆլիսի Յանձնաժողովին, որով միևնոյն յօրելեանի համար երկու համազգային տօնախմբութիւն սահմանէ, մէկը միւսից 46 օր հետևողութեամբ: Ուրեմն, նոյնիսկ Թիֆլիսի Յանձնաժողովի խոստովանութեամբ, էջմիածնում, Վեհ. Հայրապետի կօնդակով Կենտրոնական Յանձնախումբը նշանակվելուց յետոյ, այլևս չէր կարող խօսք լինել մի

*) Տե՛ս «Մշակ» № 154.

ուրիշ՝ համազգային պաշտօնական բնավորութիւն կրող Յանձնաժողովի մասին:

Թիֆլիսի Յանձնաժողովը ապրիլի 23-ի դիմումն անելիս դեռ չը գիտէր, որ էջմիածնում կազմվում է Կենտր. Յանձնախումբը: Էջմիածնում էլ, ապրիլի 25-ի կօնգակը հրատարակվելիս, նոյնպէս չը գիտէին, թէ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը դիմելու է Վեհափառի հովանավորութիւնը խնդրելու: Էջմիածնի պատասխանը ուշանալիս՝ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը, եղելութեանը դեռ անտեղեակ՝ կարող էր զարմանալ, թէկուզ վերավորվել պատասխանի ուշանալու կամ անուշադրութեան համար*):

Մինչև այստեղ՝ Թիֆլիսի Յանձնաժողովի գործողութիւնները, զգացած վերավորանքն և այլն հասկանալի են: Բայց այն, ինչ որ Յանձնաժողովը իրան թոյլ է տվել անել յունիսի 9-ի XIV նիստում, միանգամայն անհասկանալի է և չէ կարող ուրիշ բան առաջացնել՝ եթէ ոչ խորին վիշտ և զայրոյթ:

Յունիսի 9-ին, ինչպէս երևում է այդ նիստի որոշումները երկրորդ կէտից, Յանձնաժողովը արդէն գիտէր, որ էջմիածնում կազմված է Վեհափառ Հայրապետի կօնգակով Կենտրոնական Յանձնախումբը, որ էջմիածնում որոշված է յօբելեանը տօնել

*) Հայր հովանապետի պաշտօնական գրութիւնը մայիսի 16-ից՝ Յանձնաժողովը չէ հրատարակել և ոչ բովանդակութիւնը հաղորդել: Բայց կասկածում եմ Յանձնաժողովի այն խօսքի վրա, թէ այդ գրութեան մէջ եռչ մի հեռավոր ակնարկ էլ չեն գտել Վեհափառից խնդրած բարձր հովանավորութեան մասին: Բազրատ վարդապետի հեռագիրը, որ Յանձնաժողովի կարծիքով արտոյրովին նրա խնդրին չէր համապատասխանում՝ այն ինչ նա բոլորովին համապատասխանում է—ցոյց է տալիս, որ պաշտօնական գրութիւնը իրողութիւնը բացատրած պէտք է լինի, այնպէս որ Յանձնաժողովը հասկանայ, որ իր խնդիրը չէ կարող կատարվել:

հոկտեմբերի 13-ին, և այս որոշումը ստացել է նորին Վեհափառութեան հովանութիւնը և հաստատութիւնը:

Այս գիտեհնալուց յետոյ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը՝ հիմնվելով հէնց իր խոստովանութեան վրա՝ չէր կարող չը հասկանալ, որ Վեհափառն էջմիածնի Կենտր. Յանձնախումբը նշանակելուց յետոյ՝ չէր կարող միաժամանակ իր հովանավորութիւնը տալ մի ուրիշ Յանձնաժողովի Արդ՝ երբ այս բաները Յանձնաժողովը յունիսի 9-ին գիտէր, ապա ինչպէս իրան թոյլ տվեց՝ ինքն իրան հակասելով և եղելութիւնը աղավաղելով՝ ասել, թէ «այդպիսի վերաբերմունքը միանգամայն անհասկանալի եւ անտրամաբանելի էր, հետևաբար էլ խիստ վերավորական»: Երբ յունիսի 9-ին, Յանձնաժողովի համար արդէն պարզված էր էջմիածնում կատարված իրողութիւնը, ապա Յանձնաժողովը «միանգամայն հասկանալի ու տրամաբանական» պիտի գտնէր իր խնդրի մերժումը: Իսկ եթէ դիվանապետ հ. Բագրատ վարդապետը չէ կամեցել չոր մերժումը զրելով Յանձնաժողովին վերավորանք հասցնել, այլ կողմնակի կերպով կամեցել է հասկացնել (ափսոսում եմ, որ նրա գրութիւնը չէ հրատարակված), այս դէպքում նա միայն շնորհակալութեան է արժանի իր փափկանկատութեան համար:

Յանձնաժողովը ունեցել է մի լաւ «ցանկութիւն՝ յօբելեանը համազգային դարձնելու»: այս նպատակով նա «որոշել է տպագրված «Երավէրբ» առաքումը մի քանի օրով ուշացնել և մի յատուկ գրութեամբ դիմել նորընտիր Հայրապետին և խնդրել, որ նա բարեհաճի իր բարձր հովանավորութեան

տակ վերցնել Յօրել. Յանձնախումբս, ինչ-
պէս և մեծ ու համազգային տօնի առիթով
կազմակերպվելիք հանդէսները... որպէսզի
Յանձնախումբս «հրավէրնելի» հակատին
խակ ավելացնէր «Վեհահառ Հայրապետի
բարձր հովանավորութեան տակ» խօսքը և
ապա ցրվէր նրանց»:

Այս որոշումով Յանձնաժողովը խոստովանում է, որ յօրելեանական տօնին համազգային կերպարանք տալու համար անհրաժեշտ է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բարձր հովանավորութիւնը: Արդ՝ երբ այդ բարձր հովանավորութիւնը շնորհված է էջմիածնի Կենտրոնական Յանձնախումբին, համազգային տօն կազմակերպելու վիճակի մէջ է դրվում այդ Կենտրոնական Յանձնախումբը էջմիածնում, հետևապէս և ուրիշ տեղերում գոյութիւն ունեցող յանձնաժողովներ չեն կարող իբրև այդպիսի համազգային տօնի նախաձեռնողներ ճանաչվել ազգի կողմից: Եվ քանի որ, դարձեալ Յանձնաժողովի խոստովանութեամբ, «համազգային բուն ցանկութիւն է յայտնվել, թէ պէտք է հայ տպագրութեան յօրելեանը տօնել ամեն տեղ միաժամանակ» - սրանցից տրամաբանօրէն հետևում է, որ եթէ Թիֆլիսի Յանձնաժողովը արգար և անկնդծ ցանկութիւն ունէր, որ տօնը համազգային լինի և ամեն տեղ տօնվի միաժամանակ, նա առանց այլևայլութեան պիտի ենթարկվէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից հաստատված և պայտօնապէս յայտարարված որոշմանը, տօնելու յօրելեանական տօները հոկտեմբերի 13-ին, ճանաչելով որ միայն և միայն Վեհ. Հայրապետի ընդունած, հաստատած և առաջադրած յօրելեանական տօնն ունի հա-

մագզային նշանակութիւն:

Այս էր պահանջում առողջ դատողութիւնը, բայց Յանձնաժողովը բողոքովին ներհակ վարմունք է ցոյց տվել: Նա յայտարարում է, որ չը նայելով էջմիածնում հոկտ. 13-ին կատարվելիք տօնին՝ այնուամենայնիվ Թիֆլիսում պէտք է կատարվի յօրելեան նոյեմբ. 25—26-ին:

Այս որոշումն անելիս ինչ էր մտածում Յանձնաժողովը. արդեօք այն, որ էջմիածինը, գլուխ ունենալով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, պէտք է խոնարհվի Թիֆլիսի՝ 53 ներկայացուցիչներին ժողովից ընտրված Յանձնաժողովի առաջ և խափանէ հայրապետական հաստատութիւնը քսած և հրատարակված հոկտ. 13-ի տօնախմբութիւնը, որպէսզի Թիֆլիսի Յանձնաժողովի սահմանած նոյեմբ. յօրելեանը չը խանդարվի, կամ արգեօք այն, որ թէկուզ էջմիածինը նշանակված համազգային տօնախմբութիւնը կատարէ, սակայն ինքը Թիֆլիսի Յանձնաժողովը, «չը նայելով համազգային այս բուն ցանկութեան, թէ պէտք է... յօրելեանը տօնել ամեն տեղ միաժամանակ», հերձված կազմելով յատուկ տօնախմբութիւն կը կատարէ էջմիածնի շքրու. կամ արդեօք այն, որ երկու տօնախմբութիւններն էլ կատարվելիս՝ էջմիածնականը կը նսեմանայ, իսկ իր կազմակերպելիք համազգային ընտրութիւն կը ստանայ, իր կողմը գրավելով հիմնարկութիւնները, զըպրօցները, եկեղեցիները...:

Ինձ թվում է, թէ այդ անխոհեմ ու սխալ որոշումը կայացնելիս Թիֆլիսի Յանձնաժողովը զեկավարվել է կրօք և անձնական փառասիրութեան զրդումներով և այս պատ-

ճառով անտես է արել համազգային տօնի՝
ամեն տեղ միաժամանակ, մի օրում տօնե-
լու ընդհանուր բուռն ցանկութիւնը և ազ-
գային բարոյական շահերը:

Ի՞նչ մօտիվներով է արդարացնում Յանձ-
նաժողովը իր հերձվածողական նոյեմբերի
տօնը: Առաջին մօտիվը մենք տեսանք.
Յանձնաժողովը խիստ վերափոխել է էջ-
միածնի (կամ դիվանագետ հ. Բագրատ
վարդապետի) վերաբերմունքից, և տեսանք,
որ այս կկտում Յանձնաժողովը միանգա-
մայն անարդար է, իսկ էջմիածնի վերա-
բերմունքը միազնամայն հասկանալի ու
տրամաբան է:

Երկրորդ մօտիվն այն է, որ «էջմիածնի
կենտր. Յանձնաժողովի նշանակած հոկտ.
13-ը շատ կարճ ժամանակ էր նպատակա-
յարմար կերպով տօնելու համար համազ-
գային մեծ տօնը»:

Ընդունենք այս մօտիվը. բայց հէնց իր
ընդունած նոյեմբ. 25—Յ0-ը միթէ բավա-
կան ժամանակ է մատակարարում «այդ հա-
մազգային մեծ տօնը նպատակայարմար
կերպով տօնելու»: Ահա Յանձնաժողովի
խոստովանութիւնը այս հարցի նկատմամբ.
«Ծիշդն ասած՝ Յանձնախումբս այդքան ժա-
մանակն էլ (այսինքն մինչև նոյեմբ. 25-ը)
դեռ կարճ էր գտել հարկ եղած պատրաս-
տութիւնները տեսնելու, սակայն օրվայ
պատշաճութեան առջ տեղի էր տվել»:

Իմ կարծիքով՝ ոչ հոկտեմբերի 13-ը և ոչ
նոյեմբ. 25-ը կարճ ժամանակամիջոց չեն
նպատակայարմար կերպով տօնելու յօբե-
լիանական տօնը. բայց թէ հոկտ. 13-ը և
թէ նոյեմբ. 25-ը շատ կարճ են՝ իրազոր-
ծելու համար յօբելեանի առիթով մտած-

ված ձեռնարկութիւնները, որոնց համար
ամբողջ տարիներ, գուցէ և տասնեակ տա-
րիներ են հարկալոր:

Օրինակ, հոկտեմբերի 13-ին ամենայն
հեշտութեամբ կարելի է պատգամավորներ
հրավիրել էջմիածին աշխարհիս թէ-
կուզ ամենահռավոր վայրերից. շատ լավ
կարելի է էջմիածնում զրտական նիստեր և
հանդէսներ կազմակերպել, թափօրով ուխտ
գնալ Օշական, ս. Մեսրոպի գերեզմանին,
պատարագ, հոգեհանգիստ կատարել այնտեղ
և հանդիսավոր ակումբ բոլորել. շատ հեշ-
տութեամբ կարելի է այդ օրը զանազան
քաղաքներում տեղական տօներ կազմակեր-
պել, բոլոր եկեղեցիներում հանդիսավոր
ժամերգութիւն կատարել, բոլոր դպրոցնե-
րում տօն և պատշաճ հանդէսներ ու դասա-
խօսութիւններ կազմակերպել և այլն:

Այսպիսի տօնախմբութիւն նոյնքան հեշ-
տութեամբ կարելի է կատարել ինչպէս
հոկտեմբերի 13-ին, նոյնպէս էլ նոյեմբերի
25-ին: Իսկ դպրոցական (կամ գրական)
Փօնդ կազմել, էջմիածնի մատենադարանի
կարևոր ձեռագիրները պարբերաբար հրա-
տարակել և այլն—սրանք չեն կարող իրա-
կանանալ ոչ հոկտեմբերին և ոչ նոյեմբե-
րին, այլ տարիների են կարօտ: Ապա ու-
րեմն նոյեմբերի 25-ը ժամանակի երկա-
րութեան տեսակէտից ոչ մի շօշափելի,
գործնական առավելութիւն չունի հոկտեմ-
բերի 13-ի համեմատութեամբ:

Գալով նոյեմբերի 25—26-ի «օրվայ պատ-
շաճութեան», որի «առաջ տեղի էր տվել»
Թիֆլիսի Յանձնաժողովը, պէտք է խոստո-
վանեմ, որ ներկայ յօղվածը գրել սկսելիս
լավական ժամանակ տարակուսանքի միջ

էր. ինձ յայտնի չէր, թէ ճր գիտնականն է
այդպէս ճիշդ որոշել հայոց գրերի գիւտի
տարեգարձի օրը, որին այդպէս պինդ փա-
րել է Թիֆլիսի Յանձնաժողովը. քանի որ
ղեռ գիւտի տարին ճիշդ որոշված չէ և
տատանվում է 404-ի և 416-ի միջև, Ես հա-
մոզված էի, որ ոչ մի խելքը զլխին գիտ-
նական այդպիսի ճիշդ տարեգարձ չէր կա-
րող որոշել. նախկին հետազոտողների կար-
ծիքները գրերի գիւտի մասին՝ ինձ յայտ-
նի էին. Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի յօդվածը
կարդացել էի—չը կայ և չէր կարող լինել
նրանց մէջ այդպիսի բան: Մարկվարդի
յօդվածը «Հանդէս Ամսօրեայում» կարդա-
ցել էի նոյնպէս. բոլոր իմ ձեռքիս եղած
համարներում չը կար այդպիսի բան. իսկ
փետրվարի համարը (ինչպէս և ապրիլ-մա-
յիսը) չէր հասցված ինձ: Մնացել էի տա-
րակուսած, թէ գուցէ հէնց այս փետրվարի
համարում Մարկվարդը մի նշանավոր, թէ-
պէտ բոլորովին անհավատալի գիւտ է ա-
րել: Շնորհակալ եմ պ. Գ. Ալթունեանին,
որ «Հօրիզոնում» նոյնպէս կասկած յայտ-
նելով նոյեմբ. 23-ի գիտական հիմքի մա-
սին՝ առիթ տվեց պ. Լէօին բացատրել այդ
հիմքը և իմ տարակոյսը փարատել: Դուրս
է գալիս, որ նոյեմբ. 26-ը իբրև հայոց
գրերի գիւտի տարեգարձ նշանակված է
Ալեքսանդրօպօլում տպված Ափինեանի օ-
րացոյցում, և բացի այդ՝ «Թիֆլիսի Յանձ-
նաժողովը ձեռքի տակ ունի հին գրչագիր
եկեղեցական ազդիւր, որ ճիշդ նոյնն է
ասում»:

Եթէ այս «գիտական» հիմքը մէջ բերվէր
«Պաթարալայում» կամ մի անեկզօտի մէջ,
բազմական սրամիտ կը լինէր. բայց երբ

բերվում է մի Յանձնաժողովի կողմից իբրև
լուրջ մօտիվ՝ հոկտ. 13-ին նշանակված հա-
մազգային տօնախմբութեան դէմ սեփական,
հերձվածողական յօրեկան կազմակերպելու
համար—արդէն մարդ կը դադարի ծիծաղե-
լուց և չի գիտենայ արգահատել արդեօք
Յանձնաժողովին նրա ազիտութեան համար,
թէ բողոքել նրա աչքակապատութեան դէմ:
Ընդդէմ է, հոկտ. 13-ն էլ գիտական հիմք
չունի, իբրև գրերի գիւտի տարեգարձ.
Բայց այդ օրը, ինչպէս ուղիղ նկատել է
պ. Ալթունեանը, դարերով սրբագործված է
ազգի և եկեղեցու մէջ իբրև թարգմանիչ-
ների տօն, որոնց շարքում առաջին տեղն
է դրված ս. Մեսրոպին: Հայոց բոլոր եկե-
ղեցիները անյիշատակ ժամանակներից ի վեր
այդ տօնը կատարում են տօնացոյցի սահ-
մանած օրում, ուստի նա ազգովին ընդուն-
ված ու նվիրական է: Ընդդէմ է պ. Լէօի միւս
առարկութիւնն էլ, թէ ս. Մեսրոպի՝ իբրև
գրերի գիւտի հեղինակի տօնը մեր եկեղե-
ցին տօնում է ս. Սահակի հետ ուրիշ ան-
գամ (այս տարի յունիսի 14-ի). ես էլ հա-
մաձայն եմ, որ գրերի գիւտի յօրեկանը
ավելի պատշաճ կը լինէր տօնել ս. Սահակի
և Մեսրոպի—այդ երկու անբաժան ամօր-
ների—տօնի օրը: Բայց երբ այդ անկարելի
էր ժամանակի կարճ լինելու, դպրոցների
այդ ժամանակ փակ լինելու և ինտելի-
գենտ հասարակութեան քաղաքներից ցրված
լինելու և այլ պատճառներով, ապա ամե-
նապատշաճ օրը մնում է հոկտ. 13-ը, երբ
ոչ մի անյարմարութիւն չի լինի յիշել և
ս. Մեսրոպի մեծ ընկերին՝ ս. Սահակին:

Ստ. Մալխասեանց

(Վերջը միւս տղամ)